

Bakot nyer, bakot lő.

Nyelvünk történeti szóláskészlete, mint minden más nyelv, részint ma is élő, részint a közhasználatból már kiavult szólásokból áll. Ha valamelyik régi, gyökeresebb és ízesebb magyarságú írónk műveit olvassuk, minden lapon szemünkbe ötlík néhány szólás és szólásszerű kifejezés. Közülük számosat úgy üdvözölhetünk, mint a mai nyelvhasználatban is élénk kerülő kedves ismerőst. De akad köztük nem egy olyan is, mellyel napjaink szóláskészletében sohasem találkozunk.

A címbeli két szólás közül az egyik ma is közkeletű. A másik azonban már nem használatos. Alkalmasint régente sem lehetett nagyobb kelendőse, mert egyetlen egy szólásgyűjteményünk sem emlékezik meg róla. De nem említi a NySz. sem. Magam is előfordulásának csak azt az egy adatát ismerem, mely KÖSZEGHY PÁLnak inkább művelődéstörténeti vonatkozásai, semmint szépirodalmi értéke miatt becses elbeszélő költeményében, a *Bercsényi Házasságában* található. Ezzel a munkával a nagyérdemű közreadón, THALY KÁLMÁNON kívül eddig tudtommal ketten foglalkoztak részletesebben: GOMBKÖTŐ ANTAL (*Köszeghy Pál Bercsényi Házassága* című művének irodalomtörténeti ismertetése. Lugos, 1907) és SCHÖNER FERENC (*Köszeghy Pál*. Budapest, 1912). Mindegyikük foglalkozik a tárgyalt mű nyelvével és művelődéstörténeti érdekességeivel is, ámde a *bakot nyer* szólásmód egyiknek sem szűrt szemet. Vagy ha észrevették is, jelentését és eredetét vagy nem tudták, vagy csak nem tartották szükségesnek megmagyarázni. Így maradt azután ez a feladat énreám.

KÖSZEGHY PÁLnak ez a nagyterjedelmű és krónikás részletességű epithalamiuma tudvalevőleg Bercsényi Miklós gróf második házasságának körülményeit beszéli el. A későbbi nagynevű kuruc fővezér első feleségének, Homonnai Drugeth Krisztina grófnőnek korai halála után — amint az ének mondja — sokáig nem vetközt ki feketéjéből, és erős, egészséges ifjú ember létére több mint négy évig, akkoriban szinte szokatlanul hosszú ideig özvegyelt árva gerlice módjára. Midőn azután a harminc éves daliás főúr 1694-ben új házasságra szánta el magát, egy dúsgazdag és még java virágában levő rangjabeli özvegyet szemelt ki jövőendő élettársául: a vasmegyei Vép kas-

télyának igen előkelő szépasszonyát, a már második férjétől, gróf Drasskovich Miklós országbírótól is árván hagyott Csáky Krisztina grófnőt, aki Bercsényinél kerek tíz esztendővel volt idősebb.

A házaselek ekkora korkülönbsége a nő rovására manapság egy kissé szokatlan dolog, de abban az időben elég sűrűn előfordult és senki sem ütközött meg rajta. Bercsényi különben a szintén kétszer özvegyült első feleségénél is éppen tíz évvel volt fiatalabb (vö. Thaly Kálmán, Gróf Bercsényi család I, 326.). Az új menyegzőjére készülő Zrinyi Ilonáról is méltán énekelte Gyöngyösi, hogy: „Elmult ugyan immár az tavasz életében, / De nyarának most van legkedvesb színében“, mert körülbelül másfél évtizeddel volt korosabb, mint második férje, a házasságkor huszonhárom éves Tököly Imre. De ez a körülmény egyáltalán nem zavarta házastársi viszonyuk meghittségét. Költő-magasztalta egybekelésük boldog derűjét csak kényszerű különélésük keserősége felhőzte be. Igen előkelő házastársak hasonló korkülönbségének még több példáját is idézhetném a multból, és valamennyi mind azt bizonyítaná, hogy a fölöttébb gyakorlatias gondolkozású régiek keveset adtak az ilyesmire, mert nagy okosan azt tartották egy DUGONICS feljegyezte, de bizonyára jóval korábbi keletű közmondással, hogy: „*A' gazdag özvegy asszony mindenkor harminc esztendő's*“ (Péld. I, 164).

A feleséget kereső Bercsényi első vépi látogatása nem járt az általa óhajtott sikerrel, noha bizalmas jóembere, Szirmay István nádori ítélőmester már előzőleg ügyesen buzgolkodott érdekében. Mikor ugyanis a jövődöbeli házaselek először voltak szemben egymással, Bercsényi — hogy KÖSZEGHY PÁL sorait idézzem —

Nem vett ugyan észre olly idegenséget,
Mely benne olthatná az jó reménséget,
Sőt tapasztalt ollyan szíves jelenséget,
Mely félénk szívében tett nagy merészséget,

de azért mégsem vihette végbe feltett szándékát. Nagyon szívesen fogadták ugyan, asszonykérésig azonban akkor még nem érlelődött a dolog. A döntést egy újabb találkozásra kellett halasztania.

Bercsényi Vépről Pozsonyba ment, hogy a felvidéki ügyek felől tárgyaljon. S midőn a pozsonyi comissióban a házája sorsán mélyen aggódó hevesvérű magyar ugyancsak megmondta véleményét a maguk privátumát tekintő uraknak: ezek jól tudván a haragvó úr előbbi jártát-költét, azt gondolták róla, hogy azért olyan indulatos, mert rosszul áll ügye a vasmegeyi szép özvegynél és most a „Vépen nyert boösszük [= hosszúságok] unszolják“. Feltevésüket így részletezik KÖSZEGHY sorai:

Ily gondolatokra [így!] indíta sokakat,
Mind közrenden s mind főbb pólczon ült urakat,
Mondván, hogy koczkája nyilván hozott vakot,
Hírrel futó lova nyert üzésben bakot.

Nem tudják pedig, hogy az első futásban
Mely győző ló csökken, újjít jobban másban,
Legelő jár mint szél harmad-próbálásban,
S az elsőket győzi hosszú nyargalásban.

Így Bercsényi lova is, ha most *bakot nyert*.
Máskor keszkenőre s gyűrűre tészzen szert,
Harmadszor koszorút, kit nevelt Hybla-kert
Nyér, — hűséges szívvel most próbálni mert mert. (107. l.)

Nyilvánvaló, hogy ennek az idézetnek első versszakában olvasható *hírrel futó lova nyert üzésben bakot* ugyanazt jelenti, amit a vele gondolatrítmusos párba állított szólás, a *koczkája vakot hozott* (másként: *vakot vetett, vakra fordult*) jelent. Mind a kettőnek az az értelme, hogy Bercsényinek ez alkalommal nem szolgált a szerencse, kudarcot vallott, noha máskor efféle vállalkozásban szerencsés volt, mert *hírrel futó* [= híres futó] lova rendszerint sikeresen pályázott valamire. Hogy itt milyen pályázatról, milyen futásról van szó tulajdonképen, az az idézett szakaszok tartalmának történeti előzményeiből egészen világos. Bercsényi, amint már fentebb említettem, az első futáskor, vagyis asszonynéző első vépi látogatása idején csakugyan nem jutott óhajtott céljához, jöllehet *hírrel futó* lova volt, azaz előbbi, sokaktól írgyelt házasságakor emlékezetes sikerrel pályázott az ország leggazdagabb fiatal özvegyének a kezére. Azonban mostani vál-

lalkozásának kezdeti sikertelensége nem csüggesztette el, hanem megújította futását, azaz megismételte látogatását Vépen. Ebben az újabb próbában már diadalmasan célhoz ért, ennél fogva nem *bakot* nyert, sőt inkább mátkai keszkenő és gyűrű jutott győzelmi osztályrészeül (1694. okt. 6.).¹ A harmadik futásban, harmadszori vépi látogatásakor pedig Hybla-kert² nevelte koszorút kapott, azaz menyegzőjét tartotta (1695. farsangján).

Kétségtelen, hogy az idézett verssorok nyilvánvalóan képes beszédéhez a régiek valamilyen lófuttatásának a jelenetei szolgáltatták a tárgyi alapot. Az eléggé részletező és szemléletes leírásból az is nyilván kitetszik, hogy a futtatás győztese értékes jutalmat kapott, de akinek a lova makrancoskodott, rosszul futott, vagy esetleg elbukott és így célhoz sem ért, vagy pedig utolsó lett a versenyben, azt valamilyen csúfondáros ajándékkal jutalmazták. Úgy látszik a fentiekből, hogy legtöbbször egy bakkecskét adtak neki — a nézők nagy mulatására és a szegény lemaradt pályázónak kétségkívül még nagyobb bosszúságára.

Erre a föltevésre van egészen világosan beszélő művelődéstörténeti bizonyítékunk is. Hogy ugyanis valamikor csakugyan volt olyan lófuttatásunk, melynek résztvevői közül az egyik, mégpedig valószínűleg az utolsó, kecskét, kecskebakot kapott tréfás-gúnyos jutalmul és így valóban *bakot nyert*, arról teljes határozottsággal tanuskodik Almády István, Thökölyvel

¹ Vö. ehhez a következőket: „Kézfogás után a leányt ismét bevették anyja lakó osztályába. Oda követte őket a vőlegénynek két megbízott rokona vagy barátja, kik a jegygyűrűt vitték be. A leány elvette és egy skófiummal gazdagon kivarrott keszkenőre akasztva saját gyűrűjét, kiküldte ugyanazok által vőlegényének” (RADVÁNSZKY, Családélet I, 352).

² *Hybla* virágos kertjeiről és méztermeléséről híres ókori görög város Sicília szigetén, Syracusae közelében. Mézét a régi latin költők (Vergilius, Ovidius) is többször emlegették. A mi költészetünkben emlékezetem szerint csak Gyöngyösi István énekel róla: „Nem ohajtanám ott *Hybla* édes mézét” (Murányi Vénus. Akad. kiad. 75) „És kertemre *Hybla* hegye irigykedjen, Minden kertin kertem győzödelmeskedjen” (Proserpina elrablása. Összm. II, 314), meg REVICZKY GYULA a Pán halálában: „Szív az ajak *hiblájai mézet*”. A Bercsényi Házasságának fentebb idézett helyén a *Hybla-kert* nevelte koszorút-val bizonyára azt akarta mondani a költő, hogy hőse elnyerte kitartó fáradozásának édes jutalmát.

tartó erdélyi nemesember naplójának (1687—1693) következő helye: „Lőn az Dózsa Mihály és Kis Péter uramék lakodalmok, mindenik bejárók [azaz belső udvari szolgálatot teljesítő nemes szolgák], urunk csinálta nekik lakodalmot. Elsőben lőn *koszorúzás* [= lakodalmakkor szokásos löversenyféle]; maga is kin volt urunk nézni, az két francziát is kivitte az nézésére. *Volt öt rendbéli ajándék, tisztességes. Hatodik volt egy czifra kecske, igen pántlikás.* Ezt nyerték egy tecim [= testszínű ruhába öltözött] legin lován, melyet nem kicsinyég szegyele, a többi pedig az nyereségnek örültek“ (1692-ből való följegyzés. Monfrók XXIII, 758).

Az imént említett *koszorúzás* szónál egy kissé meg kell állapodnunk, mert most éppen jó alkalom kínálkozik tüzetesebb megismerésére és igazi jelentésének meghatározására, melyre különben a tárgyul vett szólás helyes magyarázása érdekében is szükségünk van. Régi lakodalmi szokásaink búvárlói vagy nem említik ezt a kifejezést, vagy pedig téves nézeteket vallanak róla. KÖVÁRI LÁSZLÓnak A magyar családi és közéleti viseletek és szokások (1860.) c. munkájában hiába keressük a *koszorúzás* szót. Nyoma sincs. RADVÁNSZKY BÉLA említi ugyan, de — miért, miért sem? — a lakodalmi táncok közé sorozza a *koszorúzás*-t, mondván: „A lakodalmaknak pedig szertartásához tartozott, hogy a szokásos táncokat eljárák. Lakodalmak alkalmával a menyasszony táncza, a szövétnekes tánc és a *koszorúzás* nem maradhatott volna el. Járták a zongorán farsangban, lakodalmon a lengyel-változót, az egeres, süveges, lapoczkás és még más tánczokat“ (Magy. családélet és háztart. I, 471.) RADVÁNSZKYNak ez az eljárása annál feltűnőbb, mert a *koszorúzás* előfordulásának általam idézett fentebbi adatát ő is jól ismerte, munkájában hivatkozik is rá, de úgy látszik, az illető helyet merőben félreértette.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN, aki tudvalevőleg igen érdemes, úttörő könyvet írt a magyar táncokról, a *koszorúzás*-t bizonyára csak RADVÁNSZKY munkájából ismerte; de mert a RADVÁNSZKYban pontosan megjelölt eredeti forrást nem nézte meg (és az ilyen mulasztás rendszerint megbosszúlja magát), azért természetesen nem láthatta tisztán ennek a lakodalmi szokásnak igazi mivoltát. Így aztán a *koszorúzás*-t RADVÁNSZKY nyomán ő is valami táncfélének tartja, és a régi ma-

gyar lakodalom egyik kimagasló jelenetével, az ú. n. *leánykapás*-sal véli azonosnak.

A *leánykapás* a szövétnekes ifjak táncával kapcsolatban történt, a menyasszonybúcsúztatás után, mikor az első vőfély kivont kardjával levágta a virágkoszorút a menyasszony fejéről s azután a koszorút a kardjára húzva, az új asszonyt átadta az ajtóban várakozó vőlegénynek (A magyarság táncai 206). R. PRIKKEL MARIÁNNAK ebből a leírásából, de RADVÁNSZKYNAK idevonatkozó soraiból is (i. m. 369) úgy tetszik ki, mintha a *leánykapás* elnevezés onnan eredne, hogy a vőlegény a hosszas búcsúztatás után végre megkapta a menyasszonyát. Holott másként áll a dolog. A menyasszonyt a búcsúztatást követő és hirtelen gyorsra forduló táncban *elkapták*, mintegy elragadták a násznép közül, hogy átadják a reá várakozó vőlegénynek. Apor szerint: „Mikor az harmadik tánczot járták volna, jel adatván, az szövétnekes ifiak az ajtó felé kezdettenek nagy hamarsággal, csaknem futva, menni, az vőfély az menyasszonyt utánok vezette... az vőlegény hálójáhozába bevitték“ (Monírók XI, 388). KÖVÁRI még világosabban mondja: „A vőfély a termet kerülni kezdé. Hat szövétnekes ifjú pattant elő, körüle tánczra kerekedtek; a nyüszőasszony a nyüszőleánynyal [= nyoszolyóasszony és nyoszolyó kisasszony vagy kisnyoszolyó, l. Apornál i. m. 381] nyomukban termett, s mikor a bizonyos ajtó közelében lettek volna, az egész menet neki gyorsasodott, s a leányt *elkapták*. Benn a vőlegény várta, a vőfély szép szavakkal átadta aráját“ (i. m. 96). II. Rákóczi György és Báthori Zsófia menyegzőjében akkor történt a *leánykapás*, mikor a menyasszonytáncának harmadik ugróját [= gyorsát] vonták (ErdOrszGyülEml. X, 360). Azt hiszem a *leánykapás* szokása a hajdani leányrablásra utal, annak a csökevénye (vö. a régi nyelvben *elkap* annyit is jelent, hogy 'elragad, elrabol'). De nem minden menyegzőben volt meg. Így pl. II. Apafi Mihálynak APOR PÉTER szerint boldogtalan házassága lakodalmakor „az menyasszonyt nem *kapták el gyertyánál*, hanem szép csendesen az anyja Bethlen Gergelyné Thoroczkaí Mária elvitte magával az háló házban“ (Monírók XI, 339).

A tánc közben történt *leánykapás*-t,³ mikor a vőfély a kardjára vont menyasszonyi koszorúval járta a táncot, gondolhatta RADVÁNSZKY és ő utána R. PRIKKEL *koszorúüzés*-nek. Pedig hogy ez nem tánc volt, hanem lakodalmi lófuttatás, azt a fentebb idézett becses adaton kívül még KECZER AMBRUS naplójának egyik (1667. május 16-án kelt) feljegyzése is bizonyítja, mely ezt az akkoriban nyilván széltére ismert lakodalmi szokást egy erdélyi (Keresd, Nagyöküllő m.) menyegzőről szólóban említi, mondván róla: „...érkezék az fejedelem képe [= helyettesítője, képviselője] Haller Pál uram, és nem sokkal azután a nász népe is; az *koszoró üzést* látni kimment volt az ifjú gróf [Thököly Imre] is, és ugyan gróf uram lován nyerték“ (Monírók XXIII, 289). Kétségtelen, hogy ugyanerről a lakodalmi díjazott lófuttatásról emlékezik meg THÖKÖLY IMRE naplójának következő helye is: „...estve felé én ujobban Vizaknára Naláczi András főhoppmester úr fia lakodalmára indulék, és alkonyodván Csesztvéhez tartozó réteken megszállék... Jó hajnalban az mai nap leendő lakodalomra nézve megindultam, és úgy mentem azért, hogy mind az násznépet az városon kívül, Teleki uram lévén násznagy, s mind az *koszorúzókat* még az [város] előtt tanáltam; mely is beveződvén, ceremoniával menénk be Vizaknára“ (1677. június 21—22-én kelt naplójegyzet. Monírók XVIII, 45). Kétségtelen, hogy az itt említett *koszorúzó*kon *koszorúüzők*-et kell értenünk. A *koszorúüzés* résztvevőit ugyanis éppúgy hívhatták *koszorúzó*-nak, mint ahogy a *pályafutás* résztvevőit *pályázók*-nak szokás nevezni.

Azt hiszem, hogy az idéztem helyeken tulajdonképpen azal a lakodalmi szokással van dolgunk, melyet Apor Péter — anélkül, hogy nevén nevezné — így ír le a *Metamorphosis*-ban: „Mikor osztán [a vőlegény és násznépe] az faluhoz közel érkeztenek, az hol az lakodalom volt, az fő gazda az gyűrűt kiküldötte, némelykor az gyűrű helyett két három aranyat is; avval egy bizonyos czélon megállottanak, akkor a vőlegény

³ Ma ennek a szokásnak *menyasszonyfektetés* a neve a borsódmegyei palócoknál, s ott így megy végbe: „A koszorús menyasszony oda áll a szoba közepére s muzsikaszó mellett a két vőfély égő gyertyát tartva kezében, körül táncolja... A nagy vőfély azután leveszi a menyasszony fejéről a koszorút, a vőlegény pedig elvezeti menyasszonyát“ (Ethn. XXII, 225).

résziről egynehány paripát külön állítottanak; úgy az leányos háztól is paripákat hoztanak ki, azokkal rendet állottanak, mikor osztán jelt adtanak, az mely czélban az gyűrűvel megállottanak, addig futottak, mert jó távol állottak az gyűrűvel, és a kinek az lova az gyűrűhöz legelsőben érkezett, azon az lón ülő nyerte el az gyűrűt, s volt dicsőségire s dicséretére is“ (Monfrók XI, 380). Vagy hogy erről a mulatságról Kővárinak APORÉNál érthetőbb sorait idézzem: „A falu közelében megálltak, s a vőlegény és menyasszony násznépe fiatalai közt lóverseny keletkezett. A főgazda egy értékes gyűrűt bizonyos távolságra küldött, s az adott jelre megeresztették paripáikat, s ki legelőbb célhoz ért, azé lón a gyűrű, a volt a nap hőse“ (i. m. 93). Úgy látszik, hogy régente előkelőbb lakodalom nem szokott meg-esni lovasmulatság nélkül. MOLNÁR ALBERTnak egyik fordított munkájában (ZIEGLER GYÖRGY, Discursus de Summo Bono, 1630) olvasható, hogy: „Mikor a menyegzői öröm javában volna, egymás után harmadnapig gyűrűre ökleldeztek és minden vitézi lovagló játékokat űztek“ (NySz. III, 914). GINDELY ANTAL szerint lóverseny szórakoztatta a vendégeket Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin lakodalmán is (Bethlen Gábor, 111). Erről különben a szemtanú KEMÉNY JÁNOS írja (Önélet. 86), hogy gyűrűöklelések voltak akkor és quintának. Ez utóbbinak a magyarázatát l. DU CANGE, Glossarium med. et inf. latinitatis V, 1074—5. Az efféle lakodalmi lovasjátékok közé tartozott a vőlegény és a menyasszony násznépének lófuttatása, a *koszorúüzés*⁴ is, mely szintén a nőrablás szimbólumának látszik (vö. Makoldy Sándor, A nőrablás és rablólóházasság szimbólikus maradványai hazánkban. Ethn. XXXII, 60. l. jegyzet).

⁴ A *koszorúüzés* nemesemberhez illő versengés volt a neki való jutalomért, nem úgy, mint a meghántott és faggyúval, hájjal bekent fenyőszálla mászás, mely a köznépnek mulattatta. Uri lakodalmak alkalmával ugyanis amint RETTEGI GYÖRGY írja: „Az is megvolt, hogy mentől magasabb fenyőfát találtak, azt ásták fel, annak tetejébe egy kereket tettek, arra egy rendbeli köntösnek való posztót, egy-két aranyat, egy kulacs bort, s azt, aki el akarta nyerni, oda fel kellett mászni, de az temberséges ember nem próbálta, hanem aféle köznép olá“ (Hazánk I, 363. Lásd APORÉnál is a Metamorph.-ban Mon. Írók XI, 389—90 és 399—400).

Hogy a *koszorúüzés* valóban lófuttatás volt, nem pedig tánc, azt — ha ugyan a fentiek után még kétséges volna — egészen bizonyossá teszik PÁPAI PÁRIZ szótára magyar-latin részének ezek az adatai: „*Koszorút el-nyerni*: Brabeum reportare. *Koszorút üzni*. Equum incitare ad reportandum brabeum. Das Pferd anfrischen, das Kleinod zu errennen“ (190). Ezt a lófuttatást valószínűleg azért nevezték így, mert legalább is kezdetben koszorú volt a brabeum-a (*βραβεῖον*), azaz pályadíj a nyertesnek. Ebben a szokásban, vagy talán csak az elnevezésben klasszikus reminiscencia rejlik: tudvalevőleg a görög-római athlétikai küzdelmek, ló- és kocsiversenyek győzteseit jutalmazták olajág-, babér- vagy borostyánkoszorúval (Vö. KISVICZAYNál: „Olympicum pulverem curriculo colligere. *Koszorút futatni*“ 383). A *koszorú*-nak 'pályadíj, jutalom, kitüntetés' (vö. *koszorús költő*, s ennek mintájára újabban *koszorús mester*, az *Akadémia koszorúja*, *Korvin-koszorú* stb.) és ebből fejlődött 'vég, befejezés' jelentése magyarázza meg a következő szólásokat: „Ve bolond oroszlány! *megadtác koszoródat* (HELT: Mes. 115). *Megköték ám itt jámbor koszoródat* (CZEGL: MIM. 127). *Meg-kötöm koszorúdat* (KISVICZAY). *Meg-kötöm koszorúját*: le-festem, meg-vetem ágyát (SZD.). *Botból kötötték fará' koszorúját* (DUG.). *Majd bekötöm a koszorúját*: majd megadom érdemlett jutalmát vagy büntetését (CZF.). *Megkötni vkinék a koszorúját*: elvádolni, beárulni (BALL.). *ĒĒ van kötő a koszorúja* (El van áztatva, NYF. XXXIV, 121). *A jó vég köti koszorúját a munkának* (FALUDIBÓL Nyr. XXIV, 414). *Jó vég köti a munka koszorúját* (Erd.); vö. *Finis coronat opus*.

Hogy a lakodalmi lófuttatás eredeti szokás-e nálunk vagy átvétel, jelképes maradványa-e a nőrablásnak vagy sem: azt döntsék el a hozzáértők. Én csak arra hívom fel itt a figyelmet, hogy 1. e szokás korábbi említését nem ismerem a fenti adatoknál, melyek mind a XVII. század második feléből valók; 2. az erdélyi írók: APOR, RETTEGI (utóbbit l. alább) leírják ugyan a szóban forgó mulatságot, de nem nevezik meg; 3. azok az írók, akik megnevezik és *koszorúüzés*-nek, *koszorúzás*-nak hívják, mind a Felvidéken és éppen a Szepességben is birtokos és így a szepességi némentséggel sokféle vonatkozásban álló Thökölyekkel vannak kapcsolatban. Az egyik adat ugyanis magától Thököly Imrétől való; a másik a Thököly-család pél-

dás hűségű főember szolgájának, Lipóczi Keczer Ambrusnak a naplójában fordul elő; a harmadik a szintén Thököly közvetlen környezetében tartózkodó Almády Istvántól származik; 4. az északi németeknél szokás volt a *kranzritt*: norddeutsches wettreiten um den kranz (GRIMM, DWB. V, 2062), a szepességi németeknél pedig a *kranzjagen*: pferderennen um einen grünen kranz, vor dem hochzeitstage, in der Zips (uo.). Nem lehetetlen, hogy e szokás eredő helyét éppen ezek a szótári adatok mutatják meg. S ha a *koszorúüzés*-t csakugyan a Szepesség közvetítette Erdély felé, akkor talán nem túlságosan merész az a feltevés, hogy ott a véreskezü német elnyomás elől éppen a XVII. század második felében nagy számmal menekülő felvidéki kuruc urak, a bujdosók honosították meg.

A *koszorúüzés*-nek nevezett multság lefolyásáról és résztvevőinek jutalmazásáról ALMÁDY naplójának előljáróban felhozott adatán kívül még egy értékes feljegyzést találunk RETTEGI GYÖRGY emlékirataiban (1718—1767), melyek a XVIII. századi erdélyi lakodalmakról szólván, ezt mondják: „Az is meg volt, hogy a menyasszony részéről kimentek jó paripákon, kik közül egynek a kezében perec volt, kik elibe menyén a nász népének invitálták, hogy ki meri magát biztatni s velük futtatni, akkor osztán megindultak, a kik magokat biztatták amazok után, s néha beérték, néha pedig nem, olykor pedig, mikor látták, hogy be nem éri a nász népe közül való futtató amazt, *egy kecskét tartottak készen az útjában, melyet jutalmul adtak neki*, de nem vette el a rossz futó, hanem inkább szégyenlette, különben nem is azért kínálták vele, hogy elvegye, hanem hogy annál nagyobb multság legyen“ (Hazánk I, 363). Itt mellékesen megjegyzem, hogy ilyen tréfás szerepe akadt a kecskének néha a menyasszony kikérése alkalmával is. Szintén RETTEGI írja, hogy „a kiadó-gazda sok tréfás cavillumokkal élván, a nász népét tartóztatta, de midőn a násznagy csak azon lenne, hogy a mely leányzót ez s ez (megnevezvén a vőlegényt) eljegyzett adják ki, elsőben kimutattak valami alávaló, együgyű személyt, vagy cigányleányt s *még néha kecskét is*, mely megesett az én házasságomkor is, szúrta volna meg, aki cselekedte.“ (uo.)

A *koszorúüzés* résztvevői a lakodalomra felgyült vendégség fiataljaiból kerültek ki. Jutalmazásukat pedig Almády

és Rettegi feljegyzései nyomán úgy kell elképzelnünk, hogy a bizonyára nagyszámú futtatók közül csak a néhány elsőnek beérkezőt, ahogy ma mondanók: a helyezetteket jutalmazták értékes tárgyakkal, tisztességes ajándékkal; a többi semmit sem kapott, kivéve az utolsót, akinek tréfás-gúnyos jutalmul fölpántlikázott kecskét, kecskebakot adtak, tehát az illető *bakot nyert*. Ennek a sajátságos jutalmazó eljárásnak pedig bizonyosan az volt az oka, hogy a verseny rendezői biztosítani akarták mindvégig a futtatás érdekességét: így t. i. minden lovasnak egészen a célig kemény versenyt kellett futnia, hogy elkerülje az utolsó hely és a vele járó csúfondáros ajándék szégyenét.

Nem tudom, hogy ma divatozik-e még valahol bizonyos versenyek utolsó helyezettjének a fentivel egyező vagy csak hozzá hasonlatos gúnyolódó díjazása. De azt tudom, hogy még nemrégiben csakugyan volt efféle szokás a magyar-osztrák haditengerészetben. Egy, a tárgyat vett szöveg magyarázata szempontjából igen érdekes közlés a következőket mondja róla: „A hadi tengerészetnél a dísznő a megvetés és gúny szimbóluma. *Regattáknál az utoljára beérkező csolnak legénysége egy fölpántlikázott élő malacot kap*; ezt és egy kifeszített vászonra rajzolt malacot tartozik diadalmenetben körülhordozni és mutogatni. Ez azért történik, hogy a versenyző legénység el ne lankadjon és mindvégig a legnagyobb erőfeszítést fejtse ki; mert ha már díjat nem nyerhet, de legalább azt a szégyent ne hozza az illető hadihajónak, hogy az ő csolnakja utolsónak érkezett a célhoz és malacot kapott. E nélkül azonnal fölhagyna a versennyel, a mint látná, hogy díjat többé úgy sem nyerhet“ (Nyr. XXIII, 562).

A letűnt monarchia jeles múltú haditengerészetének ez a szokása kétségtelenül német eredetű. Németországban ugyanis régente a versenyjátékok, különösen a lövészversenyek alkalmával nagy divat volt az utolsó hely tulajdonosának dísznő adni csúfondáros ajándékkal. Sőt van rá adat, hogy a lóversenyeken is így jutalmazták a legkisebb szerencsével futtató lovast (vö. BORCHARDT, Die sprichwörtl. Redensarten im. deutsch.

Volksmund 385).⁵ Képzeltetni, hogy ezt tudva, mennyire igyekezett minden versenyző, hogy megmeneküljön az utolsó hely szégyenétől.

Ahogy a regattában vagy némely lóversenyen disznót nyert az utolsó csónak legénysége vagy az utolsónak maradt lovas, úgy *nyert bakot* a koszorúzásban az utolsóul beérkezett futtató. Hogy amazok miért kaptak jutalmul éppen disznót, azt már hallottuk. Hogy emennek miért lett kecske vagy kecskebak a díja, annak nyilván az az oka, hogy a kecskének, kivált a bakkecskének sokféle neveltető tulajdonsága van. Komoly, szertartásos, nagyképű, de csak látszatra, mert bölcs szakálla mögött temérdek pajkosság rejtőzködik. Tele van játékkal, csintalansággal. TINÓDI szerint: „Kécskének természetök tombolnak, szöknek, / Magasságra felugordnak, kosul öklelnek“ (RMKT. III, 265). Mindezek miatt a kecskebak könnyen válhatott a nevetségesség szimbólumává és a megtréfálás vagy a ki-csúfolás egyik hatásos eszközévé.

Az utolsónak célhoz érkezett lovas, vagy a kudarcot vallott futtató tehát *bakot nyert* a szónak legreálisabb értelmében. Midőn azután ezt a kifejezést átvitték egy-egy, valamely más téren szintén sikertelenül fáradozó emberre, akkor már szó-lás vált belőle és a XVII. század végén — KÖSZEGHY PÁL verses művének tanúsága szerint — körülbelül azt jelentette, amit ma a *bakot lő* szólásmód jelent.

Erről az utóbbi, szinte mindennapos használatú szólásunkról kétségtelenül megállapítható, hogy idegen származású. Egészen bizonyos, hogy a németektől vettük át, az ő máig közkeletű *einen Bock schiessen*-üknek a fordítása. Nálunk az irodalmi nyelvnek és a művelt köznyelvnek vált birtokává. Ezekben már teljesen meghonosult, idegen ízét egészen elvesztette; de a nép nyelve nem ismeri. Jelentése sem vitás: azt teszi, hogy valaki hibát követ el; s ha ez nagyobb a szokottnál, akkor *nagy bakot lő* az illető, *nagy baklövés*, amit cselekszik.

⁵ Szokásos volt ez természetesen a hazai németiség körében is, pl. az 1666-ban Budán rendezett céllövészetben a legrosszabb lövőnek egy 1 frt. értékű malac volt a díja (Nyr. XLIII, 82). Némely német szólásfejtő ebből a szokásból magyarázza a *Schwein haben* 'Glück haben' szólásmód eredetét (vö. Borchardt i. m.). Talán a régi versenyjátékoknak kecskebak, kos, disznó tréfás jutalmaival függ össze a mai kugliversenyek győztesei-nek báránnyal, malaccal való komoly díjazása.

Régi szólásgyűjteményeinkben nem találom, tudtommal Erdélyi jegyezte fel legelőször.

Abban a kérdésben, hogy miféle szemlélet szolgálhatott alapul e szólás keletkezésének, maguk a német magyarázók sem értenek egyet. Vannak, akik azt hiszik, hogy a vadásznyelvből való, mert csak a vadászok között lehet hiba, ha valaki bakot lő, mikor sutát kellene (ámbár inkább az volna a hiba, hogy sutát löne bak helyett). GRIMM szótárának, azután BORCHARDTnak, SCHRADERnak egymástól inkább csak árnyalatokban eltérő magyarázata szerint azonban merőben más az eredete. Szerintük ugyanis az *einen Bock schiessen* tulajdonképpen ebből rövidült: *einen Purzelbock schiessen*. A *Purzelbock* állítólag az öklelőző kecskebak ugrálásától kapta a nevét, és előbb 'bakugrás, hanyattesés, bukfenc', majd 'botlás, hiba' lett a jelentése. (Vagyis körülbelül olyan jelentésváltozással volna dolgunk, amilyen a magyarban a következő: *kecskebucska, kecskebuka* 'bukfenc', ebből *kecskebukát vetett a dolog* = rosszul sikerült. MTSz. I, 1080). A *schiessen* pedig vagy annyi, mint 'gyorsan előbukkanni, mozogni', vagy ami valószínűbb: tréfás szóhasználat a *machen* helyett. Így lett tehát az *einen Purzelbock schiessen* a. m. *einen Fehler machen*, és természetesen ugyanezt jelenti a belőle rövidült *einen Bock schiessen* is.

A legnagyobb érdemű német szóláskutatónak, SEILER FRIGYESnek ismét más a nézete. Szerinte a német nép a 'hiba, tévedés' képes kifejezésére állatneveket használ: *einen Pudel, eine Sau, einen Bock machen* a. m. 'hibázni, tévedni'. Mivel azonban a baknak némely fajtáját, pl. az őzbakot löni szokták, azért került az utóbbi szólás erőtlenebb *machen* igéjének a helyére a hatásosabb *schiessen* ige, noha így a módosult kifejezés szó szerinti értelme ellenkezik az átvitt jelentésével, mert hiszen bakot löni mindig szabad, tehát nem lehet hiba (Deutsche Sprichwörterkunde 239).

Szerintem e két utóbbi, egy kissé mesterkéltnek tetsző magyarázat közül egyik sem egészen meggyőző. Éppen ez bátorít fel arra, hogy egy másik, talán elfogadhatóbb magyarázat lehetőségére hívjam fel a figyelmet.

Ha igaz az, hogy a *koszorúüzés* szokása német eredetű — nagyon annak látszik! — akkor bizonyára ugyanolyan ere-

detűek a velejáró jutalmazások is: az elsőnek eredetileg koszorú, később gyűrű vagy más értékes tárgy, az utolsónak kecske vagy kecskebak. Eleve is föltehető, hogy a kudarccal vállalkozónak kecskével, vagy mivel ez az utóbbi neveltetőbb: kecskebakkal való tréfás jutalmazása nem szorítkozott pusztán csak a *koszorúüzés*-nek nevezett lakodalmi löversenyre. Bizonyos, hogy máskor is szerettek tréfát üzni vele. Így pl. a búcsúk, vásárok, lövészversenyek vagy egyéb sokadalmak alkalmával szokásos szerencsefázék (Glückshafen) nevű, olasz földről származó népszerű tárgysorsjáték elsőül és utolsóul kihúzott számának a nyerebénye egy-egy bakkecske vagy kos volt. Ha mármost tudjuk, hogy a német nemzeti lövészversenyek győzteseit értékes nyerebénytárgyakon kívül még koszorúval is jutalmazták, és tulajdonképpen ez a koszorú volt a győzelem igazi jele (GRIMM, DWB. V, 2045 szerint Ausztriában és Bajorországban a helyiérdekű, tehát kisebb jelentőségű lövészversenyeknek a jutalmul adott koszorúcskáról *Kränzleinschiessen* a nevük), akkor szinte önmagát kínálja az a föltevés, hogy ugyanakkor a legrosszabb lövőnek, vagyis a legtöbbet hibázónak nemcsak disznó lehetett a tréfás-gúnyos jutalma, amint fentebb láttuk, hanem kecskebak is, akárcsak a *Kranzjagen* 'koszorúüzés' alkalmával a legutoljára befutó, *bakot nyert* lovasnak. Az így jutalmazott lövőről azután méltán mondhatták, hogy *er hat einen Bock geschossen* 'bakot lött.' Ebből egészen könnyen és természetesen magyarázódik meg a *bakot lő* szólásnak 'hibát követ el' jelentése, sőt a *Bock* szónak 'Fehler; hiba' jelentése is. Ha ez a föltevés csakugyan jó nyomon jár, akkor a *bakot lő* szólásunk éppúgy a német céllövők nyelvéből való, mint a *fején találja a szeg* (< *den Nagel auf den Kopf treffen*). Ez utóbbiban emlegetett szeg tudvalevőleg a céltábla szegalakú fekete középpontját jelentette.

A *bakot lő* szokásmondás eredetére vonatkozó magyarázatomnak azonban egyelőre csak a valószínűsége van meg, mert hiányzik a döntő tárgyi bizonyítéka. Ezt azoktól kell várnom, akik a legnemzetibb német sportnak, a céllövészetnek a történetét jobban ismerik, mint én, illetőleg akik a német lövészetet tárgyaló munkákhoz könnyebben hozzáférhetnek nálamnál.

Csefkó Gyula.